

6-8-X-78

ZAMKI KRZYŻACKIE

WYCIECZKA AUTOKAROWA[®]

KOŁO PTTK nr 1

SKPS

Nidzica

Założona w drugiej połowie XIV. w. nad rzeką Nidą. Prawa miejskie otrzymała w 1381 r. W czasie wojny trzynastoletniej należała do Związku Pruskiego. Po pokoju toruńskim zajęta przez Krzyżaków. W XVIII i XIX w. słynęła z wyrobów malowanych kafli mazurskich o motywach ludowych i polskich napisach. W 1945 r. miasto zniszczone w 75%. Obecnie około 11 tys. mieszkańców. Zakłady materiałów izolacyjnych, oddział aparatury rentgenowskiej i urzędzeń medycznych.

Zabytki: neogotycki kościół ewangelicki, 1860, oraz kościół parafialny pierwotnie gotycki z czasów krzyżackich, przebudowany w okresie baroku, odbudowany po pożarze w 1918 r.

Na wschód od miasta na lewym brzegu Nidy, na wzgórzu, położony jest zamek należący do grupy późnych zamków krzyżackich, odbiegających kształtowaniem od wcześniejszego schematu klasztorowego. Wzniesiony w latach 1380-1400 na miejscu pierwotnego umocnienia drewnianego. Od 1402 był siedzibą wójta zakonnego. W 1410 zdobył zamek wojska polskie Władysław Jagiełło. 44 lata później zdobył przez mieszczan i oddany wojskom polskim. Po roku 1466 powrócił we władanie Sakonu. Założony został na planie prostokąta z wielkim domem mieszkalnym zamykającym wewnętrzny dziedziniec od zachodu i bramą od strony wschodniej. Na narożnikach wschodnich stanęły dwie pięciokondygnacyjne wieże zbudowane na planach kwadratów. Pomiędzy nimi znajdował się budynek bramny występujący poza lico murów. Przejazd prowadził przez istniejącą do dzisiaj fosę. Wielki dom mieszkalny na planie prostokąta, podpiwniczony, miał na wysokim pierwszym piętrze sklepiony refektarz oraz polichromowaną kaplicę i komnatę wójta. Na drugim piętrze ganek straży prowadził do podobnych ganków na murach łączących ten dom z wieżami wschodnimi. Wokół dziedzińca wewnętrzznego znajdował się drewniany ganek wsparty na słupach. Na początku XVI w. zamek przebudowano, a przedzamek otrzymało w 1517 mury obwodowe i basteję na planie koła przystosowaną do broni palnej. W obrębie murów miejskich w narożniku południowo-wschodnim znajdował się klasztor zakonny, a naprzeciw niego tzw. zameczek - siedziba dziedzicznego wójta. Zamek restaurowany był jeszcze w latach 1820-1830.

/Do użytku wewnętrznego/

Olsztyn

Powstał z osady nad rzeką Łyną przy zamku kapituły warmińskiej. Wzmiankowany po raz pierwszy w 1348. Prawa miejskie - 1353. 1466 - 1772 należał do Polski. Po rozbiorach zakaz używania języka polskiego w szkołach. Po pierwszej wojnie w 1920 przechodzi w wyniku plebiscytu pod panowanie Niemiec. W czasie II wojny zniszczeniu uległo 40% budynków. Zabytki: gotycka, wysoka brama z poł. XIV w., barokowy ratusz z XVII w., gotycki kościół katedralny budowany od XIV do XVI w. /sklepienie późnogotyckie, tryptyk gotycki, dobudowana w 1721 r. kaplica/.

Obecnie Olsztyn liczy ok. 110 tys. mieszkańców. Znajduje się tu wiele zakładów przemysłowych i Wyższa Szkoła Rolnicza.

Zamek. Na prawym brzegu Łyny, w pn-zach. części miasta, budowany był jednocześnie z fortyfikacjami miasta. Pierwsza wzmianka - 1353 r. Pierwotny zamek z cegły na planie prostokąta /o wymiarach 55x40/ ustawionego przekątnymi w kierunku stron świata. Od strony pn-wsch. duży dom mieszkalny z dwoma kondygnacjami piwnicznymi, dwoma kondygnacjami mieszkalnymi i dwoma kondygnacjami obronnymi ze strzelnicami. Na zach. narożu wieża na planie kwadratu. Dziedziniec otoczony murem. Na przełomie XIV i XV w. - rozbudowa zamku. Podwyższono mury obwodowe, wieża otrzymała cylindryczną nadbudowę o 6 kondygnacjach /29 m od poziomu dziedzińca/. Dobudowano budynek gospodarczy /2 kondygnacje/, dom mieszkalny otrzymał także dwukondygnacyjny ganek. Rozbudowa fortyfikacji w XV w. Dobudowano zewnętrzną linię murów z niewielkimi cylindrycznymi basztami na narożach. Strzelnice przystosowano do broni palnej. W 1520 obroną zamku przed Krzyżakami kierował Mikołaj Kopernik, który był wtedy administratorem dóbr kapituły. Po obronie wzniesiona została na narożu północnym basteja na planie koła o średnicy ok. 15 m /fundamenty odkryto w 1915/. Na początku XVI w. wprowadzono w domu mieszkalnym sklepienia kryształowe.

Olsztyński zamek kapituły warmińskiej jest zupełnie odmienny od wznoszonych podówczas wielkich zamków krzyżackich. Podobny w układzie - założenie na planie prostokąta z wieżą narożną i dużym domem mieszkalnym oraz wieżą bramną - jest zamek biskupi w Reszlu także na terenie diecezji warmińskiej.

"Perła Warmii".

Położony przy ujściu rzeki Symsarny do Łyny. Założony w XIII w. na miejscu osady pruskiej Lecbarg /1294 r./. Prawa miejskie - 1308. XIV-XVIII w. rezydencja biskupów warmińskich. Stolica Warmii do 1722. W 1749 znaleziono w bibliotece biskupiej i ogłoszono drukiem kronikę Galla Anonima. Obecnie ok. 14 tys. mieszkańców.

Zabytki: resztki murów miejskich z gotycką dwuwieżową Wysoką Bramą, późnogotycki kościół przebudowany w XIX w. /wieża zwieńczona barokowym hełmem, ołtarze - pseudogotycki, późnorenesansowe i barokowe/, pseudoromański kościół poewangelicki.

Zamek. Położony na wschód od miasta. Pierwotnie gród wzniesiony przez Krzyżaków, odbudowany po zniszczeniu przez Prusów na siedzibę biskupią. Zespół zamkowy składa się z dwóch członów: zamku właściwego - siedziby biskupa i obszernego przedzamcza. Nie połączony z fortyfikacjami miejskimi. Zamek właściwy wzniesiony z cegły na planie zbliżonym do kwadratu. Brama wjazdowa z dwoma wieżami od południa. Dziedziniec zamknięty czterema skrzydłami jednotraktowych zabudowań mieszkalnych z dwupiętrowymi krużgankami z 1380 r. Na narożu pn-wsch. ośmioboczna wieża wtopiona w budynki mieszkalne. Na pozostałych narożach wieżyczki przebudowane w 1497 r. Przebudowa dokonana w pierwszej połowie XVI w. zmieniła pierwotny układ wnętrza, niemniej jednak zachowane fragmenty dawnego systemu obrony świadczą wyraźnie o pierwotnej koncepcji zamku. Przedzamcze założone na planie prostokątnym i zabudowane wzdłuż dłuższych boków w XV i XVI w. Zamek wraz z przedzamczem otaczały mury. W pierwszej połowie XVII w. wzniesione umocnienia ziemne broniły przed Szwedami dostępu od strony północnej. W zamku przebywał przez 6 lat Mikołaj Kopernik; był on także siedzibą ostatniego biskupa Polski na Warmii Ignacego Krasickiego. W XIX w. w zamku był szpital, a w czasie II wojny koszary niemieckie. W 1953 podjęto roboty konserwatorskie i przystosowano zamek do celów muzealnych. W południowym skrzydle zamku kaplica rokokowa, sala recepcyjna /240 m²/ o sklepieniu gwiazdzystym ozdobiona fryzem z herbami biskupów warmińskich, gotycka polichromia. W skrzydle zachodnim duża sala z odrestaurowaną polichromią.

ORNETA

Powstała na miejscu dawnej osady staropruskiej nad Drwęcą Warmińską. Prawa miejskie ok. 1313. Własność biskupów warmińskich. Od 1772 w zaborze pruskim. Obecnie ok. 8 tys. mieszkańców.

Zabytki: gotycki ratusz z barokową wieżyczką z zegarem, obudowany w XVII i XVIII w. kamieniczka-mi; gotycki kościół bazylikowy /barokowe ołtarze, ambona i alabastrowe rzeźby, renesansowe stalle, rokokowa chrzcielnica/; spichlerze z XVIII i XIX w.

Na prawym brzegu Drwęcy, w pn-zach. części miasta na skarpie pozostałości zamku biskupiego. Zbudowany w I połowie XIV w. był siedzibą biskupów warmińskich w latach 1341-51. Przebudowywany na początku XVII i w połowie XVIII w. W 1806 r. rozebrany. Na pozostałych murach i piwnicach stanął budynek szkolny. W piwnicach sklepienia krzyżowo-żebrowe z XV i XVI w.

W odległości 3 km na pn-wsch. w KROŚNIE znajduje się barokowy dwuwieżowy kościół z 1720 r. wzorowany na kościele w Świętej Lipce.

PINIĘŻNO

Wies nad rzeką Wałszą założona w 1282 r. na miejscu staropruskiego grodu. Prawa miejskie 1312-1945. Do rozbiorów posiadłość kapituły warmińskiej. Obecnie ok. 2 tys. mieszkańców.

Zabytki: kościół neogotycki, 60 metrowa wieża XIV w. kościoła gotyckiego.

Zamek. Wzniesiony na stromym cyplu nad rzeką. Zbudowany w I połowie XIV w. na planie czworoboku zbliżonego do trapezu. Składał się z dwóch budynków: właściwego domu mieszkalnego, dwukondygnacyjnego o trójdzielny układzie wewnątrz i sklepionych piwnicach oraz budynku gospodarczego. Na miejscu murów obwodowych dobudowane były budynki zamykające czworoboczny dziedziniec; dziś już wyburzone. Do naszych czasów zachował się właściwy dom mieszkalny, w XVII w. przebudowany i zwieńczony barokowymi szczytami, w XIX w. częściowo rozebrany i użytkowany przez sądy pruskie. Zachowane zostały fragmenty dawnych polichromii.

W okolicach miasta rezerwat krajobrazowy Wałszy, która spływając ze Wzniesień Górowskich wciętym na 40-50 m wąwozem długości ok. 5 kilometrów ma wyraźnie górski charakter /średni spadek większy niż średni spadek górnego biegu Wisły/.

FROMBORK

Założone nad Zalewem Wiślanym na miejscu staropruskiego grodu na początku XIII w. Prawa miejskie w 1310 r. Siedziba diecezji warmińskiej. W połowie XV w. założono port na Zalewie. W latach 1512-1516 i 1522-1543 pracował tu Mikołaj Kopernik. Od 1466 do zaborów należał do Polski. W 1626 wojska szwedzkie pod wodzą Gustawa Adolfa ograbiły miasto oraz katedrę ze wszystkich kosztowności. W czasie II wojny zniszczony w około 70%.

Na wzgórzu na południe od miasta na krańcu pasma morenowego założona została w 1278 przeniesiona z Braniewa siedziba kapituły warmińskiej. Pierwotny kościół otoczony był umocnieniami z drewna i ziemi. Pierwsze umocnienia murowane powstały w latach 1329-88 w czasie budowy istniejącego obecnie kościoła katedralnego.

Założenie obronne dostosowane zostało do topografii wzgórza katedralnego i ma kształt nieregularnego pięcioboku obwiedzionego murem ceglany z wysokimi basztami. Od wschodu sztucznie przekopana fosa, od zachodu i północy naturalne zbocza i parowy broniły dostępu do wzgórza. Od południa główna brama wjazdowa z dwoma półcylicyrycznymi basztami z XV w., przebudowana gruntownie w XIX w. Od zachodu wysoka wieża bramna tak zwana brama mniejsza. Od wschodu furta oraz most zwodzony prowadził do ówczesnej siedziby biskupa położonej na wzgórzu za parowem. Mury obwodowe rozbudowywane były aż do XVI w. W części pn. występuje odcinek wsparty na arkadach ostrożukowych, a w części zach. zrekonstruowany po wojnie chodnik straży. Oprócz baszt bramnych zespół obronny posiadał 5 baszt przystosowanych do broni palnej. Zbudowana w 1448 ośmioboczna basteja posiadała 3 kondygnacje obronne; na niższych istniały strzelnice, na najwyższej blankowania ze strzelnicami. Zniekształcona została przez dobudowaną w XVII w. dzwonnice Radziejowskich. Wieża Kopernika, czworoboczna w północnym narożniku, służyła astronomowi za mieszkanie i pracownię. Obok wieży w budynku dawnej kanonii znajduje się obecnie Muzeum Kopernika, a od wschodniej strony dziedzińca 2-metrowej średnicy dąb Kopernika. Od strony wschodniej dobudowana została dwukondygnacyjna basteja Ferbera wysunięta na zewnątrz murów obwodowych i połączona mурowym przejściem z dziedzińcem.

Katedra - zbudowana w 1329-88 trójnawowa hala. Sklepienie gwiaździste, pokryte tak jak i ściany wykonaną w 1888 polichromią. Od pd. dobudowano w połowie XVIII w. na zlecenie biskupa Szembeka barokową kaplicę. Ołtarze późnorennesansowe i barokowe pochodzą z fundacji biskupów polskich, gotyckie wyposażenie wnętrza zniszczone zostało przez Szwedów. W prezbiterium wielki ołtarz marmurowy, kopia ołtarza wielkiego w katedrze na Wawelu. Rokokowa ambona, barokowe organy, rokokowe stalle, liczne nagrobki i epitafia biskupów i kanoników przeważnie o polskich nazwiskach.

Malbork

Miasto położone na prawym brzegu Nogatu. Około 1274 Krzyżacy rozpoczęli budowę zamku Marienburg. W 1309 przeniesiono z Wenecji siedzibę wielkiego mistrza / do 1457 /. 1466 przyłączony do Polski; od 1772 pod zaborem pruskim. W czasie wyzwania w styczniu 1945 zniszczono najstarszą część miasta. Obecnie liczy ok. 32 tys. mieszkańców. Późnogotycki kościół rekonstruowany po drugiej wojnie, średniowieczny ratusz.

Zamek. Jest to nizinny zamek otoczony wodą i mokradkami. Budowany był etapami. W pierwszym rzucie zbudowano Zamek Wysoki z dwupoziomowym kościołem oraz przedzamczem. Zamek Wysoki wzniesiony na planie czworoboku o wymiarach 60x50 z obrzeżną zabudową trzema skrzydłami. W osobnej wieży połączonej krytym mostem z korpusem mieszkalnym umieszczono latryny. W Zamku Wysokim znajdowały się: kapitułarz, refektarz, dormitoria, kaplica, skarbiec i sala rycerska. Przedzamcze położone na północy na planie czworobocznym otoczone murem z bramą na osi założenia i fosami.

Po przeniesieniu siedziby wielkiego mistrza do Malborka zajął on przedzamcze oraz pokoje gościnne i mieszkanie wielkiego komtura. Przy ścianie zachodniej stanął Wielki Refektarz z późnogotyckim sklepieniem opartym na trzech cienkich kolumnach. W końcu XIV w. dobudowano wielką wieżę mieszkalną o czterech kondygnacjach. W Zamku Wysokim do Wielkiego Kapitułarza dobudowana została kaplica NMP, stanowiąca charakterystyczny akcent wschodniej strony zamku. Na północ od Zamku Średniego założono nowe podzamcze - Zamek Niski. Obwód murów obejmował cały zespół warowny składających się z wszystkich zamków oraz miasta. System obronny nie uwzględniał dział ani broni palnej.

Trzeci etap rozbudowy nastąpił po nieudanym oblężeniu przez wojska polskie w 1410 r. Przystosowano fortyfikacje do broni palnej, wzdłuż wałów zewnętrznych powstały mury bastionowe ze strzelnicami. W takim stanie został zajęty przez wojska polskie w 1457 r. Do 1772 r. Zamek Średni był jedną z rezydencji królów polskich, na Zamku Wysokim rezydowali jezuici, a na Niskim były zabudowania gospodarcze i warsztaty rzemieślnicze. Po pierwszym rozbiórce zaczyna się dewastacja zamku. Dopiero po roku 1803 na skutek protestów społeczeństwa niemieckiego zaprzestano rozbiórki. Metodyczne badania architektoniczne przeprowadzone przez Konrada Steinbrechta umożliwiły przeprowadzenie wielkiej rekonstrukcji w latach 1882 - 1921. W czasie II wojny światowej uległ znacznym zniszczeniom, a w 1959 pożar strawił dachy. Przeprowadzone później prace konserwatorskie pozwoliły odtworzyć pierwotny kształt zamku.

Kwidzyn

Miasto położone nad rzeką Liwą na skraju doliny dolnej Wisły na miejscu starej osady pruskiej. 1233 prawa miejskie. Stolica biskupstwa pomezkańskiego od XIII w. do 1526 r. W 1410 zajęte przez Władysława Jagiełkę. Od 1466 do 1660 lenno polskie stracone na rzecz Brandenburgii. 1709 - zjazd cara Piotra Wielkiego, króla pruskiego Fryderyka I oraz posłów saskiego i szwedzkiego w sprawie usunięcia z tronu Stanisława Leszczyńskiego. W 1939 krwawe represje władz hitlerowskich na nauczycielach polskich. Obecnie 25 tys. mieszkańców, ośrodek przemysłowy.

Zamek. Położony jest na prawym, wysokim brzegu Wisły. Wybudowany został w latach 1320-50 z cegły na kamiennych fundamentach na planie prawie kwadratowym z dziedzińcem po środku. W latach 1343-55 od strony wschodniej do zamku dobudowana została katedra na miejsce kościoła parafialnego, na początku XV w. otrzymała blankowane zwieńczenie. Jedną z czterech narożnych wież zamku stanowiła jednocześnie dzwonnica katedralna. Wjazd do zamku prowadził przez warowne podzamcze, fosę i bramę od północy. Skrzydła zamkowe podpiwniczone, pięciokondygnacyjne; na najwyższych piętrach ganki obronne ze strzelnicami. Rozplanowanie dostosowano do potrzeb mieszkających kanoników /między innymi w skrzydle zachodnim na I piętrze znajdował się refektarz zimowy/. Dziedziniec z trzech stron otaczały krużganki. Od strony zachodniej pięcioprzęsłowy długi ganek prowadził do wieży latrynowej zwanej wielkim gdaniskiem. Po sekularyzacji diecezji pomezkańskiej w zamku mieściły się pruskie urzędy, sądy oraz więzienie. Ocalały skrzydła: północne, zachodnie oraz gdanisko. Obecnie w zamku Muzeum regionalne.

Katedra jest trzynawowa, z barokowym ołtarzem i gotyckim tronem biskupim. Mozaika i polichromia z XIV w., reszta wyposażenia pseudogotycka.

Chełmno

Jedno z najstarszych miast w Polsce / X w. /. Od 1232 w rękach Krzyżaków. Prawa miejskie magdeburskie 1233 zmodyfikowane jako prawo chełmińskie było pierwowzorem lokowania miast polskich i pruskich. Ważny ośrodek gospodarczy / członek Hanzy / w XIII i XIV w. W 1466 powraca do Polski. Od 1505 do rozbiórów stanowi własność biskupów chełmińskich. Zniszczone w czasie wojny trzynastoletniej. Należało do Księstwa Warszawskiego. Obecnie około 18 tys. mieszkańców, ośrodek przemysłu metalowego i maszynowego.

Zabytki: mury obronne miasta z siedemnastoma basztami i jedną z siedmiu zachowanych do dziś bram - Grudziądzką/ przebudowaną na renesansową /. Ratusz renesansowy na gotyckim zrębie z attyką polską; przebudowany w XIX w. Na zewnątrz od strony zach. na murze żelazny " pręt chełmiński " - miara długości / 4,35 m /. Monumentalna gotycka katedra trzynawowa / XIII-XIV w. / o założeniu bazylikowym z wydzielonym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium, wyposażenie barokowo-rokoko, rzeźby gotyckie z XIV w., granitowa chrzcielnica z XII w.

Jednonawowy kościół pobernardyński. Gotycki, sklepienie krzyżowe, bogaty wystrój renesansowy i barokowy, ambona z intarsjami, późno renesansowy portal z 1619 r. Obok w klasztorze z XVIII w. krużganki i szczyt gotycki. Gotycki kościół pofranciszkański o układzie halowym. Gotycki bazylikowy kościół poddominikański z bogatym szczytem schodkowym. Stare Miasto otoczone plantami.

Na południowy zachód od Chełmna fragmenty dawnego zamku w STAROGRODZIE na Górze Świętego Wawrzyńca.

Zamek wzniesiono w XIV w. na miejscu drewnianego grodu krzyżackiego. W 1410 zdobyty przez wojska polskie. W wojnie trzynastoletniej opanowany przez Krzyżaków i dopiero po wojnie przyłączony do Polski. W 1505 r. król Aleksander Jagiellończyk ofiarował zamek biskupom chełmińskim, którzy z warowni uczynili wspaniałą siedzibę. Miał dwa podzamcza oddzielone fosami, kaplicę oraz biskupi dom mieszkalny o bogato wyposażonych wnętrzach. W 1772 zajęty przez Prusy a w pięć lat później zburzony. W 1969 podjęto badania archeologiczne.

tekst: Paweł Mączyński

opracowanie graficzne: Stefan Różycki

Literatura:

1. Bohdan Guerquin - "Zamki w Polsce" Arkady 1974
2. Tadeusz Broniewski - "Historia architektury dla wszystkich" Ossolineum 1964
3. Przewodnik po Polsce

Politechnika Warszawska 1978